

Viron kielen fonetiikkaa

LEHO VÖRK *Viron kielen ääntämys*. Studia Philologica Jyväskylänensia II, Jyväskylä 1966. 79 s.

Suomalaisia opiskelijoita varten ei ole ollut olemassa kunnollista viron kielen ääntämyksen oppikirjaa. Lauri Kettusen tunnetussa Eestin kielen oppikirjassa (1928; 5., muuttamaton p. 1955) on ääntämisoheja vain alun kolmatta sivua. Viroille tunnusomaista kvantiteettivaihtelua ei siinä selvitetä, ja liudennuskin katsotaan sellaiseksi toisarvoiseksi ääntämiserikoisuudeksi, jota ei tarvitse ottaa huomioon alkeisharjoituksissa. Leho Vörkin oppikirja sisältää alkulauseen lisäksi seuraavat luvut: I. Ääntämiseen ja oikeinkirjoitukseen liittyviä yleisiä seikkoja; II. Eräistä äännekkvaliteeteista ja niiden merkitsemisestä; III. Kvantiteeteista ja niiden merkitsemisestä; IV. Lisätietoja äännekkvaliteeteista. Kirjan lopussa on liite, kirjallisuusuettelo ja englanninkielinen tiivistelmä.

Kvantiteettien käsittely on vienyt oppikirjan sivumäärästä noin puolet (35 s.). Viron mutkikkaiden kesto-suhteiden selvittely on Vörkiltä onnistunut kiitosta ansaitsevalla tavalla. Nyt opiskelija saa tarkoin tietää, mikä oikeastaan on Kettusen useassa yhteydessä (esim. Eestiläis-suomalaisessa sanakirjassa; 1958 s. 5) mainitsema viron »salainen astevaihtelu». Vörkin näkökulma on

moderni: »Viron kestojärjestelmää ei voida tyydyttävästi selittää kokoamalla sanoja kesto-elementeistä, vaan on lähde-tävä laajemmasta kokonaisuudesta erittelyn tietä. Tällaiseksi perusyksiköksi on otettu tavupari ja sen muodostama rytmihahmo» (s. 4). Tässä esitettyhän pohjautuu olennaisesti suomalaisiin tutkimustuloksiin. Lauri Posti nimittäin toi ensimmäisenä kansainvälisen keskustelun piiriin näkemyksen, että viron kestonvaihtelujen pienin distinktiivinen yksikkö ei ole yksityinen segmentti vaan tavujen keskinäinen suhde (SUSA 54, 1950, s. 9). Hän kehitti edelleen teoriaansa vierekkaisten tavujen kesto-suhteista vuoden 1965 fennougristikongressissa pitämässään esitelmässä etsien paralleelisia intonaatiostruktuureja ruotsinruotsista.

Vörkin esityksen johtavana periaatteena ei kuitenkaan ole alkulauseessa mainittu tavuparinen tarkastelu. Toisen tavun vokaalin kesto-suhteita on tarkasteltu aivan erillisissä luvuissa — miksi muuten kahdessa eri luvussa, s. 7—8 ja 54—57, eikä yhtenäisessä esityksessä? — ja varsinaiseksi operaatioalueeksi on valittu tavanomaisesti sanan sisä-äänteistö (ks. esim. Henno Jänes, Eesti keele grammatika s. 22). Sisä-äänteet, vir. *sisehäälikud*, on se äänneko-

konaisuus, jonka muodostavat tavun vokaaliaines + sitä seuraava konsonanttiaines + seuraavan tavun alkukonsonantti, esim. *p/uhk/an*. Käsite on itse asiassa sama kuin Pippingin ja Äimän »laaksotavu» (»äännös, joka ulottuu huippuäänteen alusta toisen huippuäänteen alkuun»; ks. Frans Äimä, Yleisen fonetiikan oppikirja s. 203. Helsinki 1938.). Termillään »rytmihahmo» Vörk näyttää tarkoittavan kokonaisuutta, johon kuuluvat pääpainollisen ja painottoman tavun keston suhde sekä kestoihin liittyvät paino- ja korkoerot (s. 12). Termin »rytmihahmo» käyttö on ilmeisesti paikallaan, sillä sävelkorkeuden ja painon muutokset viron kielessä sinänsä sekundaareina ominaisuuksina saattavat merkittävästi edistää kestoerojen tajuaamista. Joka tapauksessa yleisesti katsottaneen, että nimenomaan vierekkäisten tavujen kestojen *suhde* on ratkaisevinta viron kvantiteettien erottamisessa. Vörkin olisi ollut syytä mainita, että pääpainollisen tavun vokaalin ja seuraavan tavun vokaalin keston suhdeluku on selvästi suurempi I ja II kestoasteen sanojen välillä (1:2,19) kuin II ja III kestoasteen sanojen välillä (1:1,61) (ks. Georg Liiv, Keel ja Kirjandus 1961 s. 480; Ilse Lehiste, American Studies in Uralic Linguistics 1960 s. 63). Koska viron II (= pitkä k.) ja III kestoaste (= ylipitkä k.) kuullaan foneettisesti erilaisiksi vierekkäisten tavujen muodostaman kokonaisuuden perusteella ja koska nämä kvantiteettiasteet ovat myös kestoaltaan suhteellisen lähellä toisiaan, voidaan Postin tavoin katsoa pitkä ja ylipitkä kestoaste fonologisesti pitkän kronemmin allokroneiksi.

Vörkin mukaan virossa on kolme fonologista kestoastetta. Tämä on myös yleiskielitieteellisesti merkittävä kannanotto. On nimittäin teoreettisesti suuri ero sillä, katsotaanko kielessä kaksi vai kolme kvantiteettiastetta fonologisesti relevantiksi. Jos ollaan kolmen kannalla, asetetaan Roman Jakobsonin julistaman dikotomian eli kaksoisvalinnan periaat-

teen yleispätevyys kyseenalaiseksi (ks. esim. Fundamentals of Language s. 44—). Vörk ei lainkaan puutu viron kvantiteeteista viime vuosina käytyyn laajaan ja mielenkiintoiseen keskusteluun, jonka mainingit tosin näkyvät oppikirjan hyvässä kirjallisuusluettelossa. Kielen ääntämystä käsittelevässä oppikirjassa voi olla hyväksi, ettei mennä liiaksi fonologian alueelle; foneettinen puoli tulee silloin korostetusti esiin ja vältytään ehkä väärinkäsityksiltäkin. Ei ole kuitenkaan nähdäkseni oikein, jos tällaisessa kirjassa kosketellaan pitkin matkaa myös fonologisia seikkoja esittämättä niistä edes lyhyttä yhteenvetoa. Suppea synopsis olisi ollut tarpeellinen, kun on kysymyksessä fonologisesti niin poikkeuksellisen antoisa kieli kuin viro. Lukija haluaisi esimerkiksi tietää, mitkä ovat oppikirjan kirjoittajan mielestä viron kielen foneemit. On pakko esittää tämä kysymys, koska kirjassa kuitenkin puhutaan foneemeista ja varianteista. Vain jokunen selvä fonologinen määritelmä on annettu, kuten esim.: »Liudentunut ja liudentumaton dentaalikonsonantti on viron kielessä laskettava eri foneemeiksi, sillä liudentumisen yhteydessä sanan merkitys voi muuttua» (s. 64). Kuitenkaan emme saa tietää, miten kirjan tekijä ryhmittelee fonologisesti dentaalikonsonantit seuraavissa mainitsemisissaan minimipareissa (hyödyllistä termiä minimipari ei valitettavasti mainita): *lood* [loõd] 'luot' — *lood* [loo'd] 'luotain', *noot* [noo'tt] 'nuotta' — *noot* [noo-ít] 'nuotti'. Miten suhtautuvat toisiinsa [ɽ] ja [t'] (Vörk osoittaa liudentusta pisteellä)? Asia ei ole itsestään selvä, sillä esim. virolaiset Hallap ja Viitso merkitsevät liudentumisen suprasegmentaaliksi foneemiksi ja katsovat symmetrian vuoksi foneemeiksi seuraavat klusiiliparit /b p/, /d t/ ja /g k/ (Tiit-Rein Viitso, ESA IX, s. 18), kun taas Aristen mielestä b, d, g ovat foneemeja ja p, t, k niiden kombinatorisia allofoneja (viimeksi Eesti keele foneetika 1965 s. 171).

Viron kielen fonologista käsittelyä vai-

keuttaa tämän kielen merkillinen pyrkimys hylkiä tarjolla olevia distinktiivisiä mahdollisuuksia. Esiteltävän kirjan valossa voidaan kiinnittää huomiota esimerkiksi seuraaviin foneettisesti ja fonologisesti kiintoisiin tapauksiin, joihin on kajottu jo ilmestyneissä teoksen arvoste-luissakin.

1. Grafeemit *b*, *d*, *g* esiintyvät virossa sanan alussa vain nuorissa lainasanoissa (vir. võõrsõnad) ja saattavat olla muodostamassa minimipareja, jotka tosiasiassa ovat homofoneja. Niinpä esim. sanaparin *paar* 'pari' — *baar* 'baari' tai *tekk* 'peite' — *dekk* 'laivankansi' ääntämisessä ei ole mitään eroa (Vörk s. 15: »ei suurtakaan eroa») (Paul Ariste, *Keel ja Kirjandus* 1966 s. 642; Mati Hint, *Sovetskoje Finno-ugrovedenije* 1966 s. 310).

2. Tilanne on sama sananalkuisen *h:n* kohdalla. Vörkin mukaan moitteeton ääntämys edellyttää sananalkuisesta *h:ta* kaikissa niissä sanoissa, joihin se on merkitty oikeinkirjoituksessa (s. 66). Tämä on kovin puristinen ääntämisnormi, jota ei yleensä noudateta (Ariste, *Keel ja Kirjandus* 1966 s. 642). Ariste pitää *h:n* ääntämättä jättämistä viron kielen luonteen mukaisena (Eesti keele foneetika 1953 s. 23), eikä sitä yleiskielessäkään tarvitse ääntää sananalkuisessa asemassa (Hint, mts. 309). Sellaiset sanat kuin *haru* 'haara' ja *aru* 'järki' muodostavat kyllä teoreettisesti kauniin minimiparin, mutta *h:n* ääntymättä jäämisestä syntyvä homofonia ei kuitenkaan yleensä aiheuta väärinkäsitystä, koska sanan merkitys käy ilmi yhteydestä, kontekstista.

3. Teoreettiselta vaikuttaa myös väite, että esim. sanojen *kel* 'kenellä' ja *kell* 'kello' ortografiassa näkyvä kiistaton ero realisoituisi fonemaattisesti myös äännetäessä (s. 58). Tietysti silloin kun nämä sanat äännetään peräkkäin semmoisinaan ilman lauseyhteyttä, voidaan pyrkiä II ja III kestoasteen mahdollisimman selvään erottamiseen. Sen sijaan voidaan kysyä, ovatko kestoerot edelleen

selvät, jos sanotaan perätysten lauseet: 1. *Kel on kell?* 2. *Kell on kel?* 3. *Kell on kell.* Luullakseni vain ensimmäinen lause erottuu selvästi muista, mutta toisen ja kolmannen erottaminen toisistaan pelkästään [l] -äänteen kestoerojen perusteella on vaikeampaa. Vörk transkriboi sanat *kel* ja *kell* [*kell*] ja [*kell*], mutta Hint ei tee eroa niiden transkriptiossa, kun sanat äännetään irrallisina. (Hint, mts. 310). Sellaisissa sanapareissa kuin *on* 'on' — *onn* 'töllä', *mul* 'minulla' — *mull* 'kupla' jne. (s. 65) ei tarvitsisi tällaisilla kestoeroilla operoidakaan, koska niissä on varsinaisena distinktiona liudennus. On siis ilmeisesti katsottava, että s. 65 luetellut parit *on* — *onn* jne. ovat oikeinkirjoituseroista huolimatta fonemaattiselta realisaatioltaan samalla tasolla kuin samalla ja edellisellä sivulla luetellut liudennuskorrelaatioon kuuluvat sanaparit *vaat* 'kas' — *vaat* 'tynnyri', *nutt* 'itku' — *nutt* 'nuppu' jne.

Viron liudennuksen käsittelyssä Vörkin kirja osoittaa niin ikään suurta edistystä aikaisempiin meikäläisiin oppikirjoihin verrattuna. Kettunen merkitsi Eestin kielen oppikirjassaan ilmiötä hyvin karkeasti: *vall* [vallj], *kallis* [kaljlis]. Hänellä oli kyllä ainakin jo v. 1913 (ks. *SUST XXXIII* s. 10) viron palatalisatiosta aivan nykyaikainen käsitys, jonka hän muotoili teoksessaan *Oppikirja eestin ja suomen eroavaisuuksista* (2., täyd. p. 1926): »Myöskin konsonantin edellä kuuluu heikkoa *i:tä*, joka muodostaa edellisen vokaalin kanssa (jos se itse ei ole *i*) hiukan diftongintapaista». Sanojen *post* ja *kont* liudennuksen hän merkitsi *po'st*, *ko'nt* (mts. 10). Tällaisen viron palatalisaation epenteettisen luonteen on sittemmin Georg Liiv selvästi todistanut kokeellisfoneettisesti (Sovetskoje Finno-ugrovedenije 1965, s. 33—), ja vastaavatyypistä liudennusta on havaittu myös suomen murteista (Sovijärvi, Kuhmoisten murteen liudennuksesta. *Verba docent* s. 440). Tarton murteessa epenteettinen palatalisaatio on osittain kehittänyt täydeksi epenteesiksi (Setälä

YSÄH s. 162, Keem, ESA IV s. 145—151). Vörkilla on siten vahvat perusteet merkitä viron sanansisäinen tai -loppuinen palatalisaatio konsonantin ja edellisen vokaalin väliseksi liudennussiiirtymäksi, esim. *ostis* [*oštis*] 'osti', *tantsida* [*ta'nšida*] 'tanssia' (s. 62). S. 63 huomautetaan, että *r:n* liudennus on jäänyt pois yleiskielen ääntämyksestä. Tätä tosiasiaahan ei ole otettu vielä huomioon Kettusen Eestiläis-suomalaisessa sanakirjassa (Helsinki 1958), johon on merkitty esim. *kur/g** (*= liudennuksen merkki) 'kurki', mutta kylläkin Eesti õigekeelsuse sõnaraamat -teoksessa (Tallinn 1960), jossa sama sana on asussa *ku'rg* (['] osoittaa ylipitkää kestoastetta). Artikulatorisista syistä johtuvaa *r:n* liudennuksen häviämistä on havaittavissa monissa muissakin kielissä, mm. latvian yleiskielessä.

Foneettisesti ja fonologisesti mielenkiintoisia ovat viron kirjoituksessa *b:llä*, *d:llä* ja *g:llä* merkityt klusiilit. Usein kirjoitusasu kertoo jotakin niiden foneettisesta olemuksestakin. Nehän esiintyvät omaperäisissä sanoissa vain sanansisäisessä tai -loppuisessa asemassa, jolloin on mahdollista, että niihin liittyy soinnillisuutta vokaalien, nasaalien ja likvidojen naapuruudessa. Ei ole kuitenkaan oikein lähteä tarkastelemaan viron umpiäänneitä sointikorrelaatiosta käsin. Vörkin määritelmä kuuluu: »Virossa *b*, *d* ja *g* tarkoittavat lyhyitä, *soinnittomia mediaklusiileja* (*media* — klusiili, jonka sulunmuodostus on hõllä ja laukeama heikko, s. 14 alav.). Ne ovat soinnittomia, kuten suomen *p*, *t* ja *k*, mutta ne äännetään hyvin löyhästi ja heikolla ilmanpaineella» (s. 15). »Viron mediaklusiilit saattavat esiintyä enintään *puolisoinnillisina*, jolloin vain äänteen alku- tai loppuosa on heikosti soinnillinen» (s. 15 alav.). Onko tämä määritelmä oikea ja onko käsite »soinniton mediaklusiili» *contradictio in adjecto*, kuten joskus on epäilty. Termi »media» näyttää alun alkaen olevan puhtaasti artikulaation (lähinnä

ilmavirran kulun) voimakkuuteen viitattava sisältämättä kannanottoa äänteen soinnillisuudesta. Niinpä klassillisen kreikan klusiileja *β*, *δ*, *γ* nimitettiin meedioiksi, koska ne olivat aspiraattojen *φ*, *θ*, *χ* ja tenuisten *π*, *τ*, *κ* välissä (ks. esim. Springhetti, *Lexicon linguisticae et philologiae* s. 380, Romae 1962); foneettiselta kannalta tosin kreikan tenuuksia olisi paremminkin sopinut nimittää meedioiksi. Klusiilit ryhmitellään tenuiksiksi ja meedioiksi siis artikulaation tiukkuusasteen mukaan. Eri asia sitten on, millainen on näiden ryhmien jäsenten soinnillisuusaste. Ainakin suomalais-ugrilaisen kielten perusteella saa käsityksen, että tenuis voi olla soinniton tai puolisoinnillinen, media taas soinniton, puolisoinnillinen tai soinnillinen. Vörkin määritelmä näyttää terminologisesti ristiriidattomalta, mutta sitä tuskin kuitenkaan yleisesti hyväksytään. Paul Ariste on useasti esittänyt käsityksensä, että viron klusiileista *k*, *p*, *t* ja *g*, *b*, *d* puhuttaessa ei tulisi käyttää termejä »tenuis — media» vaan oppisanoja *fortis* ('vahva') — *lenis* ('heikko') (esim. Eesti keele foneetika 1965 s. 39) juuri siitä syystä, ettei soinnillisuus erota koskaan viron klusiileja toisistaan. Kuitenkin virolainen erottaa äännettyinä toisistaan sanat *toob* ja *toop*: ero on loppuklusiilien ääntämisen intensiivisyydessä. Roman Jakobsonin fonologian termin olisi sanottava, että virossa ei ole oppositiota *voiceless-voiced* vaan sen sijasta vastakohta *tense-lax* (vir. »pingsus-mittepingsus», ks. Viitso, ESA IX s. 19). Aristen tapaan mainitsevat viron klusiilien *fortis* — *lenis* -piirteen myös esim. Harms (*Estonian Grammar* s. 16, Bloomington 1962) ja Raun-Saareste (*Introduction to Estonian Linguistics* s. 12, Wiesbaden 1965). On syytä muistaa, että *b*, *d*, *g* (»*leenisulghäälikud*») ovat kestoitaan suhteellisen lyhyinä jo olemukseltaan huomattavasti alttiimpia soinnillistumaan kuin kestoitaan pitemmät *k*, *p*, *t* (»*fortissulghäälikud*») (ks. Ariste, Läänemere keelte sõnasiseste üksisulghäälikute olemusest.

Eesti NSV TAT, Ühiskonnateaduste seeria 1959, 4 s. 428 sekä Eesti keele fonetiikka 1965 s. 41—42). Tästä johtuu, että suomalainen saattaa helposti kuulla viiron sanansisäiset klusiilit [b]:nä, [d]:nä ja [g]:nä, varsinkin silloin, kun virolainen ääntää suomea.

Kuitenkin ero termien *tenuis* ja *fortis* välillä ja toisaalta termien *meedia* ja *leenis* välillä on fonetiikassa nykyään jonkin verran epäselvä. Gyula Laziciuksen mukaan (Fonetika s. 51, Budapest 1963) käsitteet näyttävät olevan synonyymisiä, kun taas Bertil Malmberg (Kort lärobok i fonetik s. 90—91 alav., Lund 1955) antaa ymmärtää, että jako *fortes* — *lenes* koskee klusiileja laajempaa konsonanttien ryhmää, jolloin esim. *meediat* *b*, *d*, *g* kuuluvat ryhmään *lenes*. Malmbergin selitys yleensä hyväksyttäneen. Suomalaisessa fennougristiikassa eräistä viiron äänneistä yleisesti käytetyt nimitykset *meediaklusiilit* [b d g] ja *leenis*-[z] olisivat siis oikeita mutta hiukan epäjohdonmukaisesti käytettyjä; Aristen jakohan on selvempi: *fortisklusiilit* [k p t] ja *fortis*-[s] sekä *leenisklusiilit* [b d g] ja *leenis*-[z]. Jonkinlaista kompromissia edustaa A. H. Kask, jonka mielestä viiron *b*, *d*, *g* ovat *tenues lenes*, jos kerran *p*, *t*, *k* ovat *tenues fortes* (Finno-ugorskije i samodijskije jazyki s. 38. Jazyki narodov SSSR. Tom tretij. Moskva 1966).

Vörkin kirjassa käytettyä tarkekirjoitusta en sanoisi täysin onnistuneeksi. Liitteeseen (s. 72—74) sisältyvän tekstin

tarkekirjoitusnäytteet ovat hankalantuntuinen sekoitus kansainvälistä tarkekirjoitusta, suomalais-ugrialaista tarkekirjoitusta ja »ääntenmukaista kirjoitusta». Näytteet tuskin ovat omiaan auttamaan tarkekirjoituksen salaisuuksiin perehtyvää aloittelevaa opiskelijaa. On kyllä myönnettävä, että kansainvälisestä tarkekirjoituksesta lainattu piste osoittaa hyvin havainnollisesti liudennuksen paikkaa. Huomautuksissa s. 74 on häiritsevää virhe: siinä sanotaan sirkumfleksin merkkiä [^] gravis-merkiksi, vaikka s. 13 [']:n ilmoitetaan olevan gravis-merkki. On muuten huomattava, että viiron oikeinkirjoituksessa ö:lla merkitty äänne on Vörkin mukaan taka- eikä keskivoakaali, ja hän merkitsee sitä tarkekirjoituksessaan [õ]:lla.

Erityisen ilahduttavaa on, että viiron ääntämykseen liittyviä seikkoja on käsitelty Vörkin oppikirjassa kiinteässä yhteydessä ortografiaan. Viiron oikeinkirjoitushan eroaa suomen oikeinkirjoituksesta siinä, että se ei ole hetikään ääntämyksen mukaista. Niinkin tärkeä foneettinen piirre kuin kvantiteettivaihtelu näkyy oikeinkirjoituksessa vain vailinlaisesti. Leho Vörkin oppikirja on myös mielenkiintoinen lisä kielten keskinäiseen vertailuun eli kontrastiivisuuden periaatteeseen pohjautuvaan oppikirjastoon. Samalla se on omiaan lieventämään tuntuvaa fonetiikan oppikirjojen puutetta, josta kielten opetus Suomessa nykyään kärsii.

SEPPO SUHONEN